

МАЗУРЕНКО В.П.

Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
професор кафедри міжнародного бізнесу, к.е.н., доц.

ШАПРАН О.С.

Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
аспірант кафедри міжнародного бізнесу

РОЗВИТОК СВІТОВОГО РИНКУ НАФТОПРОДУКТІВ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

***Анотація.** Досліджено розвиток світового ринку нафти та нафтопродуктів. Виокремлено тенденції нафтовидобутку та нафтоспоживання, особливості, проблеми та перспективи формування світового ринку нафтопродуктів.*

Ключові слова: світовий ринок нафтопродуктів, нафтопереробна промисловість, технологічний рівень, енергоресурси, енергоспоживання.

Мазуренко В.П., Шапран А.С. Развитие мирового рынка нефтепродуктов в условиях глобализации.

***Аннотация.** Исследованы развитие мирового рынка нефти и нефтепродуктов. Выделены тенденции нефтедобычи и нефтепотребления, особенности, проблемы и перспективы формирования мирового рынка.*

Ключевые слова: мировой рынок нефтепродуктов, нефтеперерабатывающая промышленность, технологический уровень, энергоресурсы, энергопотребление.

Mazurenko V.P., Shapran O.S. World oil market development in conditions of globalization.

***Annotation.** Investigated the development of world market of oil and oil products. Singled out oil and trends, characteristics, problems and prospects of forming the global oil market.*

Key words: world market of petroleum products, oil refining industry, technological level, energy resources, energy consumption.

Постановка проблеми. Розвиток світового ринку нафти та нафтопродуктів пов'язаний з новими чинниками економічного зростання, зі структурними змінами у глобалізованій економіці, з процесами в інших сегментах світової економіки, з позитивним природним рухом населення планети, з усвідомленням людством завдань енергоспоживання на планеті, з необхідністю розробки адекватних заходів щодо змін клімату тощо.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Сучасні тенденції розвитку світового ринку нафти та нафтопродуктів свідчать про суттєві структурні зміни, що визначає інтерес дослідників до різних аспектів, проблем та перспектив його розвитку. Особливості функціонування світового ринку нафти та нафтопродуктів представлено в працях Є. Моргунова, В. Бурлаки, Г. Бурлаки, Ю. Бобильова, С. Денисюка, О.Зоріна, О. Кирилєнка, Б. Стогнія, Д.Четверікова, М. Вассіліова, М. Йеоманса, С. Сайфулліна, М. Сіммонса та ін. Кон'юнктуру світових товарних ринків розглянуто в працях Л. Гальперіної, О. Кратт, І. Кірнос, Д. Лук'яненко, Л. Оболенцової, Є. Панченка, О. Ступницького, А. Філіпенка та ін. (див. 1–10). Наробок зарубіжних вчених представлено у численних аналітичних матеріалах міжнародних організацій (наприклад, Організації країн-експортерів нафти (ОПЕК)) та енергетичних компаній (наприклад, British Petroleum (BP) та ін.) [11–16]. Однак, попри велику чисельність публікацій з цього приводу, до сьогодні залишаються дискусійними питання напрямків розвитку світового ринку нафти та нафтопродуктів, що визначає актуальність подальших досліджень у даному напрямі.

Цілі статті. Дослідити розвиток світового ринку нафти та нафтопродуктів.

Виклад основного матеріалу. «Природа світового ринку нафти має два аспекти. Перший – забезпеченість країн світу природними запасами нафти... Другим аспектом характеристики світового ринку нафти є диференціація видобутку і споживання» [1, с.89]. Попри песимістичні прогнози щодо достовірно доступних людству вичерпних паливно-енергетичних ресурсів, завдяки інноваційним технологіям розвідки та видобутку, обсяг розвіданих запасів нафти стабільний. За дослідженнями компанії BP в 2013 році, при збереженні поточних обсягів споживання нафти, її запасів вистачить на 53 роки [1, с.89].

Кон'юнктура світового ринку нафти визначається перевищенням обсягів виробництва над обсягами споживання, що дозволяє визначати стабільність цін та прогнозованість глобального економічного розвитку. Світовий видобуток нафти збільшилася на 1,9 млн барелів нафтового еквівалента в день (б/д) в 2012 році, що більш ніж удвічі перевищує зростання світового споживання. Це збільшення обумовлено зростанням виробництва нафти в США на 1 млн б/д, що є найбільше збільшення в світі і в історії країни, а також відновленням виробництва в Лівії та високими темпами зростання в видобутку на африканському континенті. На країни ОПЕК припадає

близько три чверті світового зростання виробництва нафти, незважаючи на зниження іранської продукції (-0,68 млн б/д) у зв'язку з міжнародними санкціями. Другий рік поспіль обсяг виробництва досяг рекордного рівня в Саудівській Аравії, ОАЕ і Катарі. Значне зростання демонструють Ірак і Кувейт. Виробництво нафти у країнах, які не входять в ОПЕК зросло на 0,49 млн б/д, із збільшенням у США, Канаді, Росії та Китаї [14]. Це компенсувало несподівані перебої в Південному Судані (-0,34 млн б/д) та Сирії (-0,16 млн б/д), а також незначні показники Великобританії та Норвегії. Відновлення виробництва у Лівії (1 млн б/д) майже досягло обсягів до 2011 року. У таблиці 1 наведено обсяги видобутку в 20 найбільших нафтовидобувних країнах у 2011 році. В 2011 році рекордсменом у зростанні обсягів видобутку нафти була Колумбія з показником 16,3% по відношенню до 2010 року. Серед цих країн в порівнянні з рейтингом 2012 та 2010 років немає Лівії. У 2011 році обсяги видобутку нафти в цій країні скоротилися на 71% [13]. На Саудівську Аравію і Росію припадає четверта частина світового видобутку нафти.

Таблиця 1

Країни-лідери у нафтовидобутку, 2011 рік, тис. б/д

Країна	Обсяги видобутку	Країна	Обсяги видобутку	Країна	Обсяги видобутку	Країна	Обсяги видобутку
Саудівська Аравія	11161	Канада	3522	Венесуела	2720	Алжир	1729
Росія	10280	ОАЕ	3322	Нигерія	2457	Казахстан	1841
США	7841	Мексика	2938	Бразилія	2193	Катар	1723
Іран	4321	Кувейт	2865	Норвегія	2039	Великобританія	1100
Китай	4090	Ірак	2798	Ангола	1746	Колумбія	930
Загальний обсяг видобутку нафти в світі за день						83576	

Джерело: За даними [13].

У свою чергу, значна територіальна диференціація виробництва нафти обумовлена різною вартістю видобутку, а відповідно рентабельністю за різного рівня цін. Даний аспект на думку О. Кратт, І. Кірнос передбачає використання методу структурних угруповань країн по рівню видобутку і споживання [1, с. 91].

Другим аспектом характеристики світового ринку нафти є диференціація видобутку і споживання. З погляду можливостей пропозиції (видобутку), значення має якісна неоднорідність світових запасів на різних ринках, що обумовлює істотні відмінності в рівні питомих витрат на її видобуток. Ринок нафти азійських країн характеризується надзвичайно низькими витратами на видобуток, перш за все, в регіоні Перської затоки, у той же час ринки США і

Найбільшими споживачами нафти у світі є США, Китай, Японія, Індія, Росія, Саудівська Аравія, Бразилія, Німеччина, Південна Корея, Канада. Світове споживання нафти останні роки зростає незначно вже третій рік поспіль всього на 0,89 млн б/д на 0,9 %, що нижче історичного середнього рівня. Споживання нафти зросло найповільнішими темпами серед викопних видів палива. Разом з тим існують значні регіональні розбіжності у обсягах споживання нафти, коли зниження в Європі та Північній Америці компенсує зростання в Азії (передусім у Китаї). На сьогоднішній день країни-члени Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) споживають велику частину видобутої нафти. Проте за даними ОПЕК до 2015 року попит на нафту в країнах ОЕСР практично не зміниться. Споживання в країнах ОЕСР, на які в даний час припадає тільки 50,2 % світового споживання скоротилось на 1,3 % (0,53 млн б/д). До 2015 року попит на нафту в країнах, що не входять до ОЕСР вперше в історії буде вище, ніж у країнах - членах цієї організації. Поза ОЕСР споживання зросло на 1,4 млн б/д, або на 3,3 %. У країнах з перехідною економікою буде помітно лише невелике збільшення попиту. Основне зростання споживання відбуватиметься в країнах Азії до 2015 року на 4 млн б/д відносно 2010 року. Найбільший приріст у світовому споживанні припадає на Китай на 5 % (0,47 млн б/д), хоча темпи зростання були нижче середнього 10 - річного. Однак на 6,3 % зросли темпи приросту споживання Японії (на 0,25 млн б/д), що є найбільшим приростом з 1994 року. Лідерами зростання споживання є і країни Латинської Америки. Це пов'язано із зростанням всіх макроекономічних показників у цих країнах. За довгостроковими прогнозами ОПЕК, до 2035 року 80 % приросту в споживанні нафти припадатиме на азійські країни, що розвиваються [11].

Вартість видобутку, якісний склад видобутої нафти, технологічна здатність нафтопереробних заводів, попит на нафтопродукти з боку традиційних та нових споживачів визначають напрямки та обсяги торговельних потоків світовому на ринку нафти. Обсяг світової торгівлі нафтою в 2012 році виріс на 1,3 %, або на 0,7 млн б/д, торгівля склала 62 % світового споживання, в порівнянні з 57% десять років тому. Відносно невелике глобальне зростання приховує великі регіональні зміни. Головними експортерами нафти є Саудівська Аравія – 17,6% від загального обсягу експорту а також Росія – 14,8% [14]. Приріст чистого експорту з Канади та Північної Африки, разом із зменшенням залежності від імпорту нафти США, компенсував падіння експорту з кількох регіонів. Основним споживачем нафтопродуктів є транспорт, тому обсяг нафтопереробки тісно пов'язаний з попитом на нафту. На сьогодні великі нафтові держави намагаються збільшувати експорт саме нафтопродуктів, проте він не перевищує обсяг експорту сирої нафти.

У свою чергу імпортують більше всіх США – 21,9% від світового імпорту, Китай – 11,2%, Японія – 8,3%. Чистий імпорт в США знизився на 0,93 млн б/д і в даний час 36 % нижче піку 2005 року. З іншого боку неттоімпорт нафти в Китай виріс на 0,61 млн б/д, що становило 86 % глобального зростання. Ціна на транспор-

тування сирової нафти знижується, тому вигідно здійснювати її переробку ближче до споживачів. Крім того, для країн споживачів є дуже важливим забезпечувати поставки саме сирової нафти, і вже на місці здійснювати переробку згідно власних економічних потреб. З іншого боку, країни, що видобувають нафту теж можуть імпортувати сирину нафту з метою отримання вигоди на додану вартість переробленої нафти. Тому ступінь з урахуванням дослідження В. Шпілевський, Ю. Сапронов, Т. Салашенко нафтодефіцитності країни визначє: 1) оцінка рівня повної нафтової залежності країни від зовнішніх постачань нафти або її похідних продуктів з урахуванням ефективності національної технології нафтопереробки; 2) енергетична залежність від зовнішніх постачань нафти, 3) енергетична залежність від нафтопродуктів [2, с.15]. На прикладі США, де розташовані найбільші нафтопереробні потужності світу, можна побачити, що країна імпортує фактично тільки сирину нафту, але в структурі експорту переважають продукти первинної переробки. Оскільки, як зазначалося, в США знаходяться великі нафтопереробні потужності, їм вигідніше продавати нафту вже з доданою вартістю. І навпаки, країни Близького Сходу експортують переважно сирину нафту. Всього ОПЕК прогнозує, що до 2020 року 47% приросту обсягів нафтопереробки відбудеться в країнах не ОЕСР у регіоні Азіатсько-Тихоокеанського регіону, і 22% у країнах Близького Сходу, а в період до 2030 року 57% і 18% відповідно [11]. Потрібно також відзначити, що країни СНД користуються тільки російською нафтою, таким чином не здійснюють імпорту сирової нафти. За твердженням В. Капустіна «в даний час технічний рівень більшості російських НПЗ не відповідає передовому світовому рівню. Основними завданнями розвитку російської нафтопереробки є: підвищення якості нафтопродуктів і збільшення глибини; переробки нафти до 2020 року до 85% і більше; скорочення виробництва топкового мазуту до 13-14 млн т / рік» [6]. В процентному співвідношенні на Азіатсько-Тихоокеанський регіон припадає 33% світових обсягів нафтопереробки, на країни Європи та Азії – 26%. Найменше нафтопереробний сектор розвинутий в країнах Африки.

Загальні світові потужності нафтопереробки дозволяють переробляти більше нафти. За останні роки глобального використання потужностей НПЗ знизилася до 81,2%, що є найнижчим показником з 2009 року. Наприклад, США, маючи потужності з переробки нафти США 17,73 млн б/д, на сьогодні не використовує більше 16% своїх потужностей з нафтопереробки. Великі потужності зосереджені також у Китаї, Росії, Японії, Індії.

Все це обумовило ціну нафти, яка для Brent в середньому була 111,67 дол. США за барель в 2012 році, тобто збільшившись на 0,40 дол. США за барель порівняно з рівнем 2011 року. Втрати іранських поставок було більш ніж компенсоване зростанням в США, відновлення в Лівії виробництва і збільшується в Саудівській Аравії і в інших місцях в ОПЕК. Глобально завантаження потужностей НПЗ покращилася до 82,4 %; світових нафтопереробних потужностей виріс, але великі додаткові потужності схід від Суєца були значною мірою компенсується істотними скороченнями потужності в і навколо Атлантичного басейну. Додаткова потужність сучасного НПЗ виросла. Сумарна потужність всіх НПЗ світу досягає 87,223 млн б/д. Дві третини чистого приросту припадає на країни, які не є членами ОЕСР, хоча потужності НПЗ країн ОЕСР також зросли. Станом на 2011 рік, обсяги переробки нафти в країнах ОЕСР знизилася на 0,3 млн б/д в порівнянні з 2010 роком і за цим показником відстають від країн, які не членів ОЕСР на 1,7 млн б/д. Всього світові обсяги переробки нафти в 2011 році зросли на 0,5 %, проте головним чинником такого зростання був Китай, де обсяги переробки нафти перевищили показники 2010 року. Лідером в переробці нафти залишаються США, на другому місці Китай. У регіональному вимірі, лідирує регіон АТР (ключові потужності знаходяться в Китаї, Індії, Японії, Сінгапурі, Південній Кореї, Індонезії) [11-15].

Суб'єктами нафтопереробної промисловості є міжнародні нафтові компанії, національні нафтові компанії і невеликі місцеві компанії. Концентрація в нафтопереробній галузі досить низька -, наприклад, топ 25 власників НПЗ володіють 50% світових нафтопереробних потужностей. Наведені в таблиці ТОП-10 компаній нафтопереробного комплексу займають 36% світового ринку, серед них лідером є компанія Exxon Mobil часткою ринку нафтопереробки 6,1% (Табл. 2).

Таблиця 2

Найбільші нафтопереробні компанії світу

№	Компанія	Обсяги переробки (тис. бар./день)	Частка від світових переробних потужностей (%)
1	ExxonMobil	5358	6,1
2	Sinopec	4211	4,8
3	Royal Dutch Shell	3985	4,6
4	BP	3232	3,7
5	ConocoPhillips	2799	3,2
6	Petroleos de Venezuela	2643	3,0
7	PetroChina	2607	3,0
8	Valero Energy Corp	2423	2,8
9	Saudi Aramco	2005	2,3
10	Total	1935	2,2

Джерело: побудовано за даними [16].

Виходячи зі складності процесу переробки нафти, виділяють 7 основних категорій нафтопродуктів, які надалі використовуються для формування кінцевого продукту шляхом додаткових процесів очищення, змішування в певних пропорціях і додаванням інших хімічних компонентів. Найбільш високими темпами зростає глобальний попит на дизель і газолін. Щодо споживання дизеля / газойлю, то до 2030 року очікується зростання на 11,3 млн б/д у порівнянні з 2010 роком. Відбуватиметься поступове заміщення дизелем газоліну. У 2010 році різниця між споживанням дизеля / газойлю і газоліну була 4 млн б/д, в 2015 очікується 6 млн б/д, а в 2035 ця цифра за прогнозами перевищить 9 млн б/д. Здійснення прогнозу залежить від автомобільного ринку в країнах, що розвиваються, чи будуть там популяризуватися дизельні двигуни (як у Європі), або перевага буде віддаватися бензиновим. Важливість Північної Америки і Європи в споживання газоліну є основною причиною низьких темпів зростання споживання цього продукту. Обсяг споживання в цих двох регіонах у 2010 році склав 50 % від загальносвітового. Таким чином, прогнозоване зниження попиту в Північній Америці і відносно стабільний попит в Європі будуть мати великий вплив на світову картину споживання газоліну, споживання компенсується в інших регіонах. За прогнозами експертів, попит на газолін швидкими темпами зростатиме в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні (в середньому 2,7 % на рік). Зростання буде забезпечувати Китай і Індія, де щорічне зростання досягне 5%. Значне зростання споживання прогнозується також для Близького Сходу, Африки та Латинської Америки. Загальний середньорічне зростання споживання газоліну в світі складе 0,9 % на рік. Також очікуються середні темпи зростання споживання етанолу (0,75 % за рік). Факторами такого зростання буде зростаючий попит у регіоні АТР і на Близькому Сході. Що стосується середніх темпів зростання споживання лігроїну, то в середньостроковій перспективі це 2,2 % за рік, у довгостроковій - 1,8%. Основними факторами для цього є зростання попиту з боку нафтохімічної промисловості та збільшення обсягів споживання в регіоні АТР, а також в інших країнах, що розвиваються, хоча і в менших обсягах. Низькі темпи зростання споживання очікують гас (0,9 % на рік). На сьогоднішній день 80% цього продукту становить авіаційне реактивне паливо, 20% - гас (використовується для освітлення, опалення). Незважаючи на неухильне зростання попиту на авіаційне паливо, гас буде поступово замінюватися іншими видами нафтопродуктів, що надалі приведе до зниження попиту. Використання мазуту в промисловості буде знижуватися, і замінюватися використанням природного газу в більшості регіонів. До того ж зменшення споживання мазуту буде викликано і переходом більшості морських видів транспорту на дизель. Всього в 2035 році очікується зниження споживання на 3 млн б/д. Основне падіння споживання відбудеться в період 2017-2020 р. Поступова відмова від мазуту викликана сучасними екологічними вимогами. Під групою «інші продукти» розуміються важкі нафтопродукти: бітум, мастильні речовини, воски, розчинники, кокс, сірка, а також безпосереднє використання сирової нафти, наприклад в Саудівській Аравії або Японії. У глобальному вимірі попит на ці продукти уменшить до 2035 р. на третину порівняно з 2010 роком. Обсяг ринку бензинів в Європі протягом 2007-2010 років становив 112.0 - 125.0 млн. тонн. Компонентний склад європейського бензину протягом останніх років включав в себе: бензин каталітичного крекінгу - 30%, бензин каталітичного риформінгу - 50%, продукти: алкілування - 5%, ізомеризації - 8%, добавки (ЕТВЕ, МТВЕ, ТАМЕ, етанол) - 7%. Для виробництва такого бензину НПЗ також використовують більше - 6.0 млн т добавок (ЕТВЕ, МТВЕ, ТАМЕ), що в грошовому еквіваленті оцінюється в 6.5 млрд доларів США (за даними [11-15]).

Щодо дизельного палива, то в 2006-2010 роках його виробництво в світі виросло з 1167,4 млн т до 1284,4 млн т. У період з 2011 по 2015 роки експерти припускають, що виробництво дизельного палива в світі буде рости на 4,4-4,9 % щорічно. Перспективи ринку дизельного палива пов'язані із зростанням автопарку, що використовує в якості пального дизельне паливо. Застосування суміші дизельного палива та спеціальної «екологічної добавки» (GTL - дизпаливо) надає широкі можливості для використання даного продукту на ринках розвинених країн, в яких екологічні проблеми, пов'язані з викидами автомобільного транспорту, представляють серйозну проблему. Провідними виробниками дизельного палива в світі є США і Китай. На частку цих країн у 2010 році припадало відповідно 16,3 % і 12,7 % від всього виробництва дизельного палива в світі. Крім США і Китаю, значні обсяги дизельного палива виробляються в Росії, Японії та Індії.

За кількістю НПЗ (не залежно від виробничої потужності) найбільше розташовано в регіоні АТР - 161 шт., Західній Європі - 102 шт., Східній Європі та країнах СНД - 89 шт. Потрібно підкреслити тенденцію - повільне підвищення попиту на нафту в розвинених країнах поступово призводить до збитковості деяких НПЗ в країнах ОЕСР. Більш вигідним стане переміщення діяльності з нафтопереробки в регіони з високими темпами зростання попиту. Протягом наступних п'яти років очікується значне збільшення потужностей, зокрема в Азії (Китай та Індія), на Близькому Сході (в Саудівській Аравії, Об'єднаних Арабських Еміратах) і в Латинській Америці (особливо в Бразилії). У цілому в глобальному масштабі результатом цього буде зниження коефіцієнта завантаження потужностей і маржі нафтопереробки. Очікується, що чистий приріст потужності (нові за введенням закритих підприємств) протягом наступних п'яти років може скласти 25-28 млн б/д або на 25-30 % вище обсягу існуючих потужностей. Однак потрібно враховувати, що не всі із запланованих проєктів розширення будуть схвалені і завершені в строк. Таким чином, на сьогоднішній день кількість діючих нафтопереробних заводів у світі знизилася з 743 у 2001 році до 661 у 2010 році. Проте потужності з переробки зросли за той же період з 4170 до 4585 млн т, або на 415 млн т (за даними [11-15]). Разом з тим у період виросла середня потужність одного НПЗ. Ще одна цікава тенденція на ринку нафтопереробки: зростає ймовірність розвитку в Європі сегмента незалежних компаній оптової торгівлі за американським сценарієм, що матиме наслідком виникнення в Європі великих мереж оптового продажу нафтопродуктів, оскільки міжнародні нафтокомпанії все в більшій

мірі перемикають свою увагу (і капітал) на сегмент розвідки і видобутку. Це відкриває можливості для інших компаній, що володіють спеціальними знаннями і досвідом в області роздрібною торгівлі товарами повсякденного попиту і / або забудови ділянок землі. Нафтопереробні компанії в США поступово йдуть з ринку роздрібною торгівлі нафтопродуктами.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Розвиток світового ринку нафти пов'язаний з удосконаленням видобутку, виробництва, впровадженні енергозберігаючих технологій та з диверсифікацією джерел енергоресурсів. Хоча нафта була і залишається ключовим енергоресурсом у світі, неухильно зростає питома вага інших видів палива. Серед кінцевих продуктів нафтопереробки у споживанні залишатимуться головними дизельне паливо і бензин. Темпи розвитку ринку будуть залежати від розвитку авторинку в країнах, що розвиваються. Також спостерігається тенденція до формування великих незалежних мереж з торгівлі нафтопродуктами. Таким чином нафтовидобувні і нафтопереробні підприємства віддаватимуть свою нішу в торгівлі новим гравцям ринку, зосереджуючись на видобутку і переробці.

Подальші розвідки щодо світового ринку нафти передбачають застосування і технічних методів аналізу економічної кон'юнктури на світовому ринку нафти та нафтопереробки.

Список використаних джерел

1. Кратт О. А. Світовий ринок нафти: вибір інструментарію пізнання / О. А. Кратт, І. О. Кірнос // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. Выпуск 37-2. – С. 89–93.
2. Шпілевський В. В. Аналітичні аспекти і оцінки енергетичної залежності в нафтодефіцитних країнах / В. В. Шпілевський, Ю. А. Сапронов, Т. І. Салашенко // Проблеми економіки № 1. – 2013. – С. 14–21.
3. Моргунов Е.В. Анализ нефтяного рынка и рекомендации по совершенствованию Российской модели биржевой торговли нефтью // Вестник Университета. – 2010. – №2. – с. 196-201.
4. Д.Г.Лук'яненко та ін. Антициклічне регулювання ринкової економіки: глобалізацій на перспектива: Монографія / За заг. ред. Лук'яненка Д.Г., А.М.Поручника. – К.: КНЕУ, 2011.
5. Лютий С. Сучасний стан і тенденції розвитку нафтопереробної промисловості світу / С.М. Лютий, Б.Ф. Кочірко, Л.О. Щербініна // Вісник НАУ. 2009. – №1. – С.134 – 138.
6. Капустин Е. Проблемы и перспективы развития российской нефтепереработки // ИМЭМО. – 2011.
7. Оболенцева Л. В. Кон'юнктурні дослідження галузевого ринку: підручник / Л. В. Оболенцева. – Х.: ХНАМГ, 2010. – 249 с.
8. Філіпенко А.С. Теорія міжнародної економічної політики: навч. посіб. – К.: Академвидав, 2013. – 216 с.
9. Гальперіна Л.П. Адаптаційний потенціал соціально-економічного розвитку країни до світогосподарських ризиків // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2012. – № 105. – Ч.2. – С. 29–34.
10. Стогній Б.С. Енергетична безпека України. Світові та національні виклики. / Б. С. Стогній, О. В. Кириленко, С. П. Денисюк. – К. : Українські енциклопедичні завдання, ТЕКСТ, 2006. – 408 с.
11. Офіційний сайт Організації країн-експортерів нафти (ОПЕК). ОПЕК – World Oil Outlook 2012. Vienna: ОПЕК Secretariat, 2012 – с. 48. http://www.opec.org/opec_web/static_files_project/media/downloads/publications/woo_2012.pdf.
12. Офіційний сайт Організації країн-експортерів нафти (ОПЕК). http://www.opec.org/opec_web/static_files_project/media/downloads/publications/WGW2012.pdf.
13. BP Statistical Review of World Energy. June 2012. – 48 p.
14. BP Statistical Review of World Energy. June 2013. – 48 p.
15. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
16. BusinesStat [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://megaresearch.ru/files/demo_file/7687.pdf.

Стаття надійшла до редакції 19.12.2013